

Elżbieta Tymoczko-Tichoniuk

Popularyzacja ukraińskiej literatury na łamach "Krytyki" Wilhelma Feldmana

Acta Polono-Ruthenica 1, 393-400

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Tymoczko-Tichoniuk
Zielona Góra

Popularyzacja ukraińskiej literatury na łamach „Krytyki” Wilhelma Feldmana

Krakowska „Krytyka” (1896 - 1897; 1899 - 1914) była miesięcznikiem (w 1914 dwutygodnikiem) poświęconym sprawom społeczno-politycznym i artystycznym. Odegrała istotną rolę w życiu kulturalnym kraju, kształtując światopogląd czytelników, popierając hasła niepodległościowe, przeciwstawiając się trójjózalizmowi, walcząc z zacofaniem, szerząc kult wiedzy, informując o ważnych wydarzeniach naukowych i literackich dokonujących się w kraju i za granicą. Jej licząca się obecność na rynku wydawniczym była zasługą przede wszystkim Wilhelma Feldmana (1868 - 1919), który przejął to czasopismo pod koniec 1900 roku i przez czternaście lat stał na jego czele.

Szeroki przekrój tematyczny nie był jedynym wyznacznikiem popularności miesięcznika. O dużej poczytności pisma zadecydował także jego wyraz literacki, na który składały się m.in. felietony, eseje, recenzje, sprawozdania, studia i artykuły krytyczne, korespondencje, fragmenty rodzimej oraz tłumaczenia obcej literatury pięknej. Z „Krytyką” współpracowali przedstawiciele ówczesnej elity umysłowej, reprezentujący różne dziedziny życia społecznego i kulturalnego, np. J. Baudouin de Courtenay, K. Bujwidowa, I. Daszyński, J.W. Dawid, T.S. Grabowski, L. Gumpłowicz, J. Kasprowicz, K. Kelles-Krauz, M. Konopnicka, S. Lack, J. Lorentowicz, T. Miciński, I. Moszczeńska, W. Orkan, O. Ortwin, S. Posner, S. Przybyszewski, L. Schiller de Schildenfeld, L. Staff, W. Studnicki, K. Tetmajer, J. Topass, S. Żeromski.

Aby przybliżyć nowe zjawiska i tendencje literackie, w stałym dziale pisma nazwanym „Przegląd”, regularnie prezentowano zawartość niemieckich, francuskich, czeskich, rosyjskich i ukraińskich czasopism. W tej ostatniej grupie prym wiodły: „Literaturno Naukowyj Wistnyk”, „Kijewskaja Starina”, „Swit” oraz „Artystycznyj Wistnyk”. Sporadycznie, np. przy okazji omawiania pewnych zdarzeń politycznych czy kulturalnych, wspomniane były również takie wydawnictwa jak: „Bohosłowskij Wist-

nyk”, „Chliborob”, „Chłopska Prawda”, „Dilo”, „Dzwinek”, „Etnograficzny Zbirnyk”, „Hajdamaky”, „Hałyczanyn”, „Hospodar”, „Lekarskyj Zbirnyk”, „Misjonar”, „Nowa Sicz”, „Osnowa”, „Podilskyj Hołos”, „Postup”, „Ruslan”, „Strachopud”, „Uczytel”, „Wola”, „Żywaja mysl” - czy wydawane w Wiedniu „Ruthenische Revue”.

Celem wyjaśnienia wielu zagadnień dotyczących narodu, z którym nie tylko sąsiadowaliśmy i mieliśmy skomplikowane historycznie stosunki społeczno-polityczne, ale także byliśmy składowymi jednego, obcego organizmu państwowego, w miesięczniku Feldmana zamieszczano oceny, komentarze, opisy, ukazujące rozmaite aspekty życia Ukrainy. Wypowiedzi te dotyczyły: wydarzeń kulturalnych, np. malarstwa¹, muzyki², działalności popularyzatorskiej bibliotek, teatrów, muzeów³ oraz rocznic i jubileuszy wybitnych twórców⁴); kwestii językowej (starania o zniesienie zakazu proskrybującego język ukraiński)⁵; nauki i oświaty, (poziom kształcenia, sieć szkół, zabiegi o utworzenie ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie, zjazdy naukowe czy nauczycielskie i towarzyszące im skandale).⁶ Oddzielną grupę stanowiły tematy społeczno-ekonomiczno-poli-

¹ Np.: S. Łucki, *Kulturalny stan współczesnej Rusi Galicyjskiej*, cz. II, „Krytyka”, 1904, marzec, s. 227; O.Ł. [O. Łucki], „Artystyczny Wistnyk”, „Krytyka”, 1906, sierpień-wrzesień, s. 202.

² Np. S. Łucki, *ibidem*, s. 228; S. Zahorodny, *Rewolucyjno-społeczny ruch ukraiński pod zaborem rosyjskim*, cz. I, „Krytyka”, 1905, październik, s. 258; O.Ł., „Artystyczny Wistnyk”, *ibidem*, s. 202-203.

³ Np.: S. Łucki, *Kulturalny stan współczesnej Rusi Galicyjskiej*, cz. I, „Krytyka”, 1904, styczeń, s. 41; M. M-ski [M. Moczulski], *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, sierpień-wrzesień, s. 197; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, grudzień, s. 455; W. Moraczewski, *Teatr ruski we Lwowie*, „Krytyka”, 1906, kwiecień, s. 354-357.

⁴ Np.: [bez aut.] „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „Krytyka”, 1904, luty, s. 156; [bez aut.], „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „Krytyka”, 1904, kwiecień, s. 313; M. M-ski, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1906, styczeń, s. 64; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1906, maj, s. 431.

⁵ Np.: M. M-ski, „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „Krytyka”, 1904, sierpień-wrzesień, s. 209; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, sierpień-wrzesień, s. 196; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, październik, s. 281; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, grudzień, s. 454; O.Ł., „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „Krytyka”, 1906, marzec, s. 265; M. M-ski, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1906, kwiecień, s. 345.

⁶ Np.: S. Łucki, *Kulturalny stan...*, *ibidem*, cz. I, s. 33-41; M. M-ski, *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, październik, s. 280; tenże, *Z prasy ukraińskiej*, „Kry-

tyczne. W ich kręgu mieściły się sprawy tożsamości narodowej, autonomii, kształtowania się procesu narodotwórczego, próby demokratyzacji życia (w tym wybory do sejmu, zniesienie cenzury prewencyjnej czy reforma gospodarcza i agrarna).⁷

Równoległe do problemów natury społeczno-politycznej w krakowskim miesięczniku przedstawiano stan i rozwój piśmiennictwa ukraińskiego. W latach 1896 - 1914 zespół „Krytyki” zaprezentował polskiemu czytelnikowi szeroki przegląd pisarzy i ich dorobek artystyczny, uwzględniając różne sposoby rozumienia istoty literatury i jej zadań, w mniejszym stopniu zajmując się porządkowaniem i klasyfikacją jej zjawisk.

Wielość i intensywność poszukiwań twórczych, przejawiająca się pluralizmem tematycznym i formalno-artystycznym, dotyczyła zarówno przedstawicieli szkoły realistycznej, jak i kierunków modernistycznych. Na przełomie wieków żyli i tworzyli przedstawiciele poprzedniej epoki, np. Iwan Franko, Pawło Hrabowski, Iwan Karpenko-Kary, Marko Kropywnycki, Panas Myrny, Mychajło Starycki, równocześnie pojawiło się pokolenie pisarzy młodych, którego reprezentantami byli m.in. Marko Czeremszyna, Mykoła Filanski, Mychajło Jackiw, Petro Karamanski, Olha Kobylanska, Mychajło Kociubynski, Ahatanhel Krymski, Bohdan Łepki, Osyp Makowej, Leś Martowycz, Ołeksandr Ołeś, Wasyl Paczowski, Wasyl Stefanyk, Archyp Teslenko, Łesia Ukrainka, Stepan Wasylczenko, Mykoła Worony, Wołodymyr Wynnyczenko.

Ścieranie się tych dwóch opcji zaowocowało bogactwem i różnorodnością ukraińskiego piśmiennictwa. Zwolennicy realizmu akcentowali

tyka”, 1906, kwiecień, s. 344; (f) [W. Feldman], *Kryzys w sprawie polsko-ruskiej*, „Krytyka”, 1907, marzec, s. 212-215; M. Janik, *Szkoły galicyjskie w świetle cyfr urzędowych*, „Krytyka”, 1910, listopad, cz. A, s. 183, 184; [bez aut.], *Od wschodu i zachodu*, „Krytyka”, 1912, czerwiec, cz. A, s. 284.

⁷ Np.: M. M-ski, , *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1905, sierpień-wrzesień, s. 196; tenże, , *Z prasy ukraińskiej*, „Krytyka”, 1906, lipiec, s. 78; (f) *Przełom w Galicyi*, „Krytyka”, 1906, lipiec, s. 312; tenże, *Wybory w Galicyi*, „Krytyka”, 1907, czerwiec, s. 494; B. Potocki, *Kwestya ruska w Galicyi i projekt jej załatwienia*, „Krytyka”, 1908, luty, s. 129-139; Junius [W. Feldman], *Z trzech zaborów*, „Krytyka”, 1909, lipiec, cz. A, s. 46, 47; (f), *Wśród wiru walk narodowościowych*, „Krytyka”, 1910, marzec, cz. A, s. 127-130; (f) *Początek zrobiony*, „Krytyka”, 1914, 15 lutego, s. 213; prezentacja książki Leona Wasilewskiego, *Ukraina i sprawa ukraińska*, „Krytyka”, 1912, styczeń, cz. A, s. 55-56.

głównie potrzeby i niedomagania społeczne, reprezentanci nowych prądów, otwarci na europejskie wpływy, zafascynowani byli sztuką, artystyzmem, uczuciem i talentem. Literatura tego okresu obracała się w sferze zagadnień społecznych, filozoficznych, etycznych. Współistniały nurty etnograficzno-opisowy i społeczno-psychologiczny. Powstał swoisty konglomerat tematów historycznych, przyrodniczych, biblijnych, baśniowych, pacyfistycznych, feministycznych, a także z życia górników, chłopstwa, inteligencji, duchowieństwa, mieszczaństwa, ziemiaństwa, wojskowych, administracji państwowej, robotników. Tony patriotyczne i zaangażowania społecznego występowały jednocześnie z problematyką płci, erotyzmu, biologizmu, miłości. Powaga przeplatana była emocjonalnością, dostojeństwo - pamfletem i karykaturą, a zwięzłość i zdyscyplinowanie środków wyrazu - wschodnią kwiecistością.

Próby skierowania ukraińskiego piśmiennictwa na nowoczesne tory przejawiały się nie tylko szeroką panoramą zagadnień, lecz również wielością form i technik. Pejzażowa, ornamentalna opisowość, klasycyzm, intelektualizm, symbolizm, eksponowanie subiektywizmu strony psychicznej (przeżycia, doznania, nastroje, odruchy, wewnętrzne konflikty), współtworzyły osobliwy klimat. Wyznacznikiem nowej sztuki znamionującej odejście od stereotypów i szablonowości stał się synkretyzm gatunków literackich, nauki (np. psychologii), malarstwa i muzyki - co w efekcie przyczyniło się do powstania ciekawych skojarzeń zmysłowo-czuciowych, kolorystycznych, przestrzennych, dźwiękowych oraz umożliwiło łączenie akcji dramatycznej z obrazami epickimi i liryczną uczuciowością.

W „Krytyce” zjawiska te przedstawiano sukcesywnie, szczególnie wysoko ceniąc sobie literaturę wyzwoloną z tendencji dekadencjonalnych i nihilistycznych, ale również wolną od „światopoglądu pracy”. Sztuka, w opinii redakcji, winna być dojrzała artystycznie, uczyć odpowiedzialności za przeszłość i przyszłość - nie niszcząc jednakże nic ze swej indywidualnej niepowtarzalności. Krytycznie zatem ustosunkowywano się do literatury jednostronnej, przybierającej publicystyczny ton. Zgodnie z tym stanowiskiem pisano:

[...] Najwyższy czas, by zrozumieć, że kultury artystycznej [...] nie może zastą-

pić np. łachman pseudo-patriotyczny”, albo: „Poezja społeczna musi być przede wszystkim poezją! Musi drgać w niej dusza twórcy.”⁸

Dlatego niepocholebnie wyrażano się np. o liryce Zdanowskiej, która

[...] poucza [...], iż teraz należy tworzyć rymy, omawiające jedynie niedolę i pracę”, i o Ałczewskiej, „spełniającej już owo przykazanie”.⁹

Występowano także przeciwko zawężaniu literatury do rejestracji faktów przez twórców „malujących lud z fotograficzną niemal dokładnością” oraz sprzeciwiano się stosowaniu „cerkiewno-ruskich makaronizmów”.¹⁰ Wytykano również banalność, śmieszność czy wręcz „sztuczne pisarstwo” niektórych literatów¹¹, ganiąc poza tym brak samodzielności twórczej oraz naśladownictwo¹².

„Krytyka” wyczulona na zachowawcze poglądy, błahe tematy, niezrozumiałość symboli, niejasność idei, wady kompozycyjne - bolała nad literaturą przeladowaną balastem ozdobników, utartymi, zbanalizowanymi frazesami i drobiazgowymi obserwacjami. Dla zobrazowania tych poglądów warto przytoczyć charakterystyczne próbki tego rodzaju sądów: „płytkie wniknięcie w rzecz”, „ordynarny cynizm”, „papierowy śmiech” uwidoczniły się w *Na pobojowisku życia* Artyma Chomyka, a „niestaranność formy i treści” wystąpiła w *Na chutorze* Kybalczyk¹³; albo: „w nowelach M. Jackiwa [*Czarne skrzydła*] nie widzę ani piękności, ani głębi symbolu [...]. Zostaje chaos”¹⁴, czy: „poezje takie, jak np. wiersz Krasowskiego *Ze snu* - wprowadzają czytelników w znakomity sen”¹⁵, oraz:

⁸ O.Ł., *Prasa obca*, „Krytyka”, 1906, listopad, s. 370.

⁹ O.Ł., „*Literaturno Naukowy Wistnyk*”, „Krytyka”, 1906, lipiec, s. 81.

¹⁰ S. Łucki, *Kulturalny stan współczesnej Rusi Galicyjskiej*, cz. II, „Krytyka”, 1904, marzec, s. 229.

¹¹ Np.: M. M-ski, „*Literaturno Naukowy Wistnyk*”, „Krytyka”, 1904, czerwiec, s. 476. Autor zarzuca „sztuczne pisarstwo” Czerkasence, Trejmanowi, Perekydce i Pluszczowi.

¹² Np.: M. M-ski, „*Literaturno Naukowy Wistnyk*”, „Krytyka”, 1904, listopad, s. 363. Krytyk przestrzega Koreńców przed wzorowaniem się na Przybyszewskim, a Koroniec proponuje unikanie naśladownictwa i „szukanie własnych dróg”.

¹³ O.Ł., *Prasa obca*, „Krytyka”, 1906, listopad, s. 371.

¹⁴ O. Hrycaj, *List ukraiński. Noweliści*, „Krytyka”, 1912, październik, cz. B, s. 196.

¹⁵ O.Ł., „*Literaturno Naukowy Wistnyk*”, „Krytyka”, 1907, styczeń, s. 84.

„Marii Kołcuniak [...] powieść [*Na spotkanie złotego słońca*] się nie udało, [bo] przeważa element dydaktyczny nad epicznym”.¹⁶

Opinie o aprobującym wydźwięku dotyczyły szczególnie literatury, w której pokrywały się głębia myśli, treść i artyzm. Dowodzą tego m.in. następujące wypowiedzi:

[...] Znaczenie nowel Bordulaka [...] polega na gruntownej znajomości życia ludu i na znakomitem rysowaniu charakterów [...], okrasza je lekki humor, miłość i współczucie do chłopą¹⁷

lub „Kociubynskiego: „*On idzie*” [...] ma kulturę artystyczną, jej zmysł, miarę i smak”¹⁸, a także:

[...] Wynnyczenko, to pierwszy u nas optymistą z przekonania. Rozumie i ocenia tragedię naszego współczesnego środowiska [...], ale na tym groźnym wulkanie króluje zwycięska - miłość.¹⁹

Po upadku rewolucji (1905) literatura ukraińska przeżywała pewne załamanie ideowe. Nasiliły się motywy śmierci, rozpacz, rezygnacji. Do głosu doszły tematy irracjonalne, spirytualne, penetrujące psychikę, zajmujące się lękami, samotnością jednostki (Filanski, Jackiw, Karmanski, Paczowski) lub przedstawiające dekadentcki erotyzm czy życie wykojeńców (Wynnyczenko). Jednakże ważkie kwestie narodowe i społeczne wywierały na pisarzy stały nacisk, o czym świadczy równoległy, szeroki nurt twórczości poświęconej tragedii ludzkiej egzystencji uwikłanej w dylematy typowe dla swej epoki (Czerniawski, Kobylanska, Stefanyk, Testenko, Lesia Ukrainka, Wasylczenko).

W obszarze zainteresowań pisma Feldmana znalazły się także stowarzyszenia literackie i ich wydawnictwa, skupiające częściowo ukraińską inteligencję twórczą. Chodzi tu głównie o krakowski Klub Słowiański (1901 - 1914), powstały z inicjatywy Mariana Zdziechowskiego, i organ

¹⁶ [bez aut.], „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „*Krytyka*”, 1904, czerwiec, s. 476.

¹⁷ Tenże, „*Kijewskaja Starina*”, „*Krytyka*”, 1903, czerwiec, s. 463.

¹⁸ O.Ł., „*Literaturno Naukowyj Wistnyk*”, „*Krytyka*”, 1907, styczeń, s. 84.

¹⁹ O. Hrycaj, *List...*, ibidem, s. 201.

prasowy „Świat Słowiański” (1905 - 1914) Feliksa Konecznego.²⁰ To właśnie czasopismo spotkało się ze szczególnym uznaniem „Krytyki”, która komunikowała o jego pracach, akcentując szerokie spektrum tematyczne dotyczące różnych aspektów wiedzy o krajach słowiańskich i ich związkach z Polską.

Uwagę Feldmana i jego współpracowników zwróciła także grupa literacka pod nazwą Młoda Muza, zawiązana we Lwowie przy redakcji czasopisma „Swit”, która dość prędko zorganizowała własne wydawnictwo, nadając mu nazwę swego klubu. „Krytyka” ceniła to pismo za uwzględnianie m.in. najnowszych prądów piśmiennictwa ukraińskiego, za odwagę, nowatorstwo tematyczne i formalne.²¹ Wielokrotnie pisała o osiągnięciach Młodej Muzy lub o twórcach wywodzących się z jej kręgu, m.in. reklamując, a potem drukując wnikliwą ocenę książki *Młoda Ukraina*,²² zamieszczając interesujący zestaw wierszy ukraińskich poetów w tłumaczeniu Twerdochliba²³, relacjonując artystyczną zawartość kolejnych tomów nowel Stefanyka, poezji Łepkiego²⁴ czy też informując o pracach translatorskich wspomnianych poetów, tj. Sydora Twerdochliba, Bohdana Łepkiego oraz Ostapa Łuckiego - tłumaczy m.in. twórczości Stanisława Wyspiańskiego.²⁵

Z przedstawionych rozważań wynika, że „Krytyka” systematycznie, wielostronnie i w sposób odpowiedzialny kreśliła obraz ukraińskiej rzeczywistości końca XIX i początków XX wieku, ze szczególnym uwzględ-

²⁰ Por. [bez aut.], „Świat Słowiański”, „Krytyka”, 1906, marzec, s. 253 oraz wkładka reklamowa „Krytyka”, 1908, wrzesień.

²¹ W.O. [W. Orkan], „Swit”, „Krytyka”, 1906, sierpień-wrzesień, s. 203.

²² Por.: reklama, 2. s. okładki, „Krytyka”, 1908, wrzesień, oraz: N.M. [B. Łepki], „Młoda Ukraina”, „Krytyka”, 1909, cz. B, s. 86-88.

²³ Por. S. Twerdochlib, *Z najmłodszej pieśni ukraińskiej*, „Krytyka”, 1909, marzec, cz. B, s. 213-221 oraz tenże, *Z poezji ukraińskiej „Młodej Muzy”*, „Krytyka”, 1909, lipiec, cz. B, s. 44-47.

²⁴ Np.: Wasyl Stefanyk, „*Sama, samiuteńka*”, tłum. Jan Sten [Ludwik Bruner], „Krytyka”, 1899, lipiec, s. 413-414; W. Moraczewski, *Wasyl Stefanyk, „Klonowe liście”*, z ukraińskiego przełożył M. Moczulski, „Krytyka”, 1904, luty, s. 173-174; J.N. [?] prezentuje: B. Łepki, *Poezye, rozrado odyńoka*, Lwiv 1908, „Młoda Muza” 9, „Krytyka”, 1909, grudzień, cz. B, s. 328-329.

²⁵ T. St.G. [T.S. Grabowski], *Wyspiański w literaturach słowiańskich*, „Krytyka”, 1912, grudzień, cz. B, s. 300.

nieniem ukraińskiego słowa artystycznego. Będąc swoistą trybuną, przybliżała polskiemu czytelnikowi dorobek ukraińskiej literatury, żywo reagując na każdy przejaw aktywizowania się tamtejszego ruchu umysłowego. Jej popularyzatorska działalność umożliwiła m.in. wejście tej literatury na arenę międzynarodową.